

7. Табачник Д.В. Історія української дипломатії: Навч. посібник / Худож.-оформлювач Є.В. Вдовиченко. – К.: Либідь; Х.: Фоліо, 2009. – 888 с.
8. Конвенция о территориальном море и прилежащей зоне, режим доступа: http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_36409.html
9. Конвенция о континентальном шельфе, режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_179
10. Кучик О. С. Зовнішня політика України : навч. посіб. / О. С. Кучик, О. А. Заяць ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ф-т міжнар. відносин. - К. : Знання, 2010. - 573 с.
11. Договор о запрете испытаний ядерного оружия в атмосфере, космосе и под водой от 10 октября 1963 года, режим доступа: http://www.bse.info-spravka.ru/bse/id_26370
12. Договор о принципах деятельности государств по исследованию и использованию космического пространства, включая Луну и другие небесные тела от 27 января 1967 года, режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1293575>
13. Договор между Союзом Советских Социалистических Республик и Федеративной Республикой Германии (Московский договор) от 12 августа 1970 года, режим доступа: http://www.idd.mid.ru/inf/inf_11.html
14. Договор о запрете размещения оружия массового поражения дне морей и океанов от 11 февраля 1971 года, режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/seabed_wmd_prohibition.shtml

Сорока Д. І. Історична ретроспектива взаємодії України та Організації Об'єднаних Націй

Наприкінці Другої світової війни Україна стала суб'єктом міжнародного права. За активної роботи міністрів закордонних справ республіки в Організації Об'єднаних Націй в 1944-1991 роках формувався позитивний імідж країни на міжнародній арені. Документи, підписані в радянський період, регламентують ряд відповідних аспектів сучасної зовнішньої політики незалежної України. Як одна із засновниць Організації Об'єднаних Націй, яка взяла безпосередню участь в розробці її Статуту, Україна незмінно дотримувалася цілей та принципів Статуту ООН і надавала всебічну підтримку Організації в зусиллях, спрямованих на збереження миру і міжнародної безпеки. Серед проблем, які розв'язувалися в ООН за активної участі України, були проблеми роззброєння, в тому числі заборони хімічної зброї, незастосування сили, демілітаризації космосу, ліквідації залишків колоніалізму, заборони рабства тощо.

Ключові слова: Ліга Націй, Версальський договір, Організація Об'єднаних Націй, США, СРСР, Великобританія, Московська конференція, Думбартон-Окс, Вашингтонська конференція, Ялтинська (Кримська) конференція

Soroka D. I. Historical retrospective of Ukraine's cooperation with the United Nations

At the end of the Second World War, Ukraine has become a subject of international law. Due to effective efforts of Ministers of Foreign Affairs of the USSR in the United Nations in 1944-1991 was formed a positive image of the country in the international arena. The documents signed during the Soviet period regulate until nowadays a number of relevant aspects of current foreign policy of independent Ukraine. As one of the founders of the United Nations, which took part in the development of its Charter, Ukraine has consistently followed the purposes and principles of the UN Charter and provided comprehensive support for the Organization's efforts to maintain peace and international security. Among the issues addressed by the United Nations, with the active participation of Ukraine, were problems of disarmament, including the prohibition of chemical weapons, the non-use of force, the demilitarization of outer space, the elimination of the vestiges of colonialism, the prohibition of slavery etc.

Keywords: The League of Nations, Treaty of Versailles, the United Nations, the USA, USSR, UK, Moscow conference, Dumbarton Oaks, Washington conference, Yalta (Crimean) conference

УДК 94(477)"1980/1991"

В. В. Михайлов

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ СПІЛКИ В ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ 1980-х – 1991 рр.

У статті на основі документів державних архівів, матеріалів офіційної радянської преси та «самвидавної» літератури розглядається діяльність Української Гельсінської Спілки (УГС) щодо сприяння процесам демократизації та національного відродження наприкінці 1980-х – 1991 рр. Розкрито протидію комуністичної партії становленню та функціонуванню УГС в Південній Україні. Визначено місце і роль південноукраїнських філій УГС у державотворчих процесах в період краху радянської системи наприкінці 1980-х – 1991 рр.

Ключові слова: опозиційний рух, Українська Гельсінська Спілка, Комуністична партія України, Південна Україна.

Лібералізація суспільно-політичного життя в УРСР у другій половині 80-х рр. ХХ ст. спричинила появу цілою низки неформальних громадських об'єднань. Вектор діяльності неурядових товариств був досить широким: відродження української мови та культури, вирішення екологічних проблем, відновлення національної історії тощо. Незважаючи на просторий спектр неформальних організацій, всіх об'єднувала антикомуністична спрямованість. Серед перших громадських об'єднань, які почали відкриту боротьбу за національне відродження України особливо виділялася Українська Гельсінська Спілка (УГС). Суспільно-політичне пробудження та державотворчі процеси, які відбувалися в Україні в др. пол. 80-х рр. ХХ ст., мали певну регіональну специфіку, що відповідно позначилося на формуванні окремих опозиційних організацій.

Функціонування УГС в контексті суспільно-політичної історії України, розглянуто в працях вітчизняних дослідників О. Бойка [1], О. Горбачової [2], К. Левчука [3], А. Русначенка [4] та ін. Український правозахисний рух 70-х – початку 90-х рр. XX ст. став об'єктом дисертаційного дослідження І. Кривдіної [5]. Серед наукових статей, присвячених аналізу діяльності УГС, слід відзначити роботи В. Деревінського [6], Д. Князевича [7], А. Семененка [8]. Функціонування регіональних філій УГС, особливо в Південній Україні, залишається малодослідженим явищем. Першою спробою заповнити зазначений історіографічний вакуум стала монографія Ф. Турченка [9], окремий розділ якої присвячений діяльності Запорізької філії УГС/УРП.

Джерельною базою наукової статті виступають документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державних архівів Одеської (ДАОО) та Херсонської (ДАХО) областей. Паралельно використані опубліковані документи з Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Враховуючи фрагментарність та походження згаданих джерел, до наукового дослідження залучено матеріали офіційної регіональної преси Південної України та публікації «самвидавних» газет, що друкувалися неформальними товариствами.

Метою даного дослідження є аналіз особливостей функціонування філій УГС та визначення їх впливу на розвиток державотворчих процесів в Південній Україні наприкінці 1980-х – 1991 рр..

Влітку 1987 р., після виходу на волю групи політв'язнів, відновила свою роботу Українська Гельсінська Група (УГГ), лідерами якої стали В. Чорновіл, Б. Горинь, М. Горинь, В. Барладяну та ін. Було реанімовано випуск самвидавного «Українського вісника», розпочато видання бюлетенів, експрес-випусків, листівок, в яких висвітлювався реальний розвиток подій в Україні.

В липні 1988 р. УГГ отримала нову назву Української Гельсінської Спілки (УГС). Тоді ж було оприлюднено «Декларацію принципів» УГС. Документ передбачав: трансформацію СРСР в конфедерацію незалежних держав; конституційне визнання державного статусу української мови; ліквідацію монополії на владу й передачу владних важелів з рук КПРС демократично обраним Радам; відновлення права УРСР на повноцінну дипломатичну діяльність; запровадження республіканського госпрозрахунку, розвиток ринкових відносин; припинення діяльності АЕС в УРСР; перегляд Кримінального Кодексу УРСР й усунення з нього статті 62 (антирадянська діяльність), реабілітацію УАПЦ й УГКЦ [10, с. 634-640].

Варто підкреслити, що у цей час, незважаючи на назву, УГС вже не була чисто правозахисною, а здебільшого політичною організацією. В одному з документів ЦК КПУ зазначалося, що УГС «...одразу ж зайняла відверто антикомуністичні позиції, стала консолідуючим центром всіх антирадянських сил, відіграла помітну роль у створенні багатьох громадських формувань деструктивного спрямування» [11, арк. 141].

На червень 1989 р. філії УГС існували в 9 областях республіки: Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Чернівецькій, Дніпропетровській, Одеській, Вінницькій, Донецькій, та Київській [12, арк. 77]. На цьому етапі розширюється вектор діяльності організації з метою охоплення нових територій, активізується пропагандистська робота в південних і східних областях республіки.

В листопаді 1988 р. в Одесі виникає філіал УГС на чолі з В.Барладяну [13, арк.64]. Кінцевою метою організації був вихід України зі складу СРСР. Згідно з задумом В.Барладяну, члени УГС мали зайняти керівні посади в партійних і радянських органах влади, щоб «без крові будувати незалежну українську державу». Діячі об'єднання проводили агітацію в студентському, молодіжному середовищі та в українських національно-культурних товариствах [14, арк.15].

Активісти УГС приймали участь у зборах самодіяльних формувань культурологічного характеру, де критикували перебування у цих товариствах партійних робітників; виступали проти указів Верховної Ради СРСР про проведення мітингів та демонстрацій; агітували за внесення змін до Кримінального кодексу про відповідальність за державні злочини; збирали підписи на підтримку Народного руху України за перебудову (НРУ). В. Барладяну мав налагоджені зв'язки з співробітниками радіостанції «Свобода», яким надавав інформацію про суспільно-політичну ситуацію в Одесі [13, арк.64-65].

Член Одеської філії УГС, В. Міончинський у 1989 р. на своєму робочому місці в підлітковому клубі ЖЕКУ №82 «Патріот» обладнав стенди з документами про ОУН, УПА, з газетами «Шлях до волі», «Поступ», «Віче», «Слово», «Досвітні вогні» та багатьма іншими самвидавськими публікаціями. На українськомовній вивісці клубу було зображено синьо-жовтий прапор.

Така діяльність, звичайно, була помічена начальством і відповідними органами. Відбулася зустріч з інструктором з ідеології Ленінського райкому КПРС. На вимогу замінити вивіску і прибрати стенди у клубі В. Міончинський відповів, що незалежність України – справа найближчого часу, тому і вивіски українською мовою, і патріотичне виховання молоді – актуальні завдання. Після цього було зроблено все можливе, щоб звільнити В. Міончинського з роботи педагога-організатора [15, с.407].

У грудні 1989 р. В. Міончинський відправив телеграму II З'їзду народних депутатів СРСР на ім'я депутатів Павличка, Братуня, Конєва наступного змісту: «11 грудня на площі Радянської Армії в Одесі загони міліції і спецназу без попередження накинулися, почали бити гумовими палицями, кулаками членів Товариства української мови і культури, що не мають приміщення для роботи і регулярно збираються на цьому місці. Дві людини заарештовані, десятки побиті, серед них жінки, люди похилого віку. Вимагаю віддання факту беззаконня широкої гласності, створення комісії з розслідування, покарання винних, поки не дійшло до масових вбивств».

Натомість надійшла «відписка» з прокуратури Одеської області, де повідомлялося, що матеріали направлені прокурору Центрального району для проведення додаткової перевірки [15, с.408].

В умовах офіційного впровадження в СРСР «гласності» та «демократизації», партійні органи не бажали втрачати контроль над суспільно-політичною ситуацією в регіонах. Від моменту появи неурядових організацій компартійні структури почали використовувати різноманітні засоби впливу для спрямування

їхньої активності у заданому векторі. Обком партії спираючись на підконтрольні їм структури, розгорнули цілеспрямовану ідеологічну кампанію по дискредитації неформальних об'єднань та їх лідерів.

Так на початку липня 1989 року відділом пропаганди та агітації Одеського обкому КПУ були розроблені спеціальні рекомендації «Про посилення партійного впливу на діяльність самодіяльних громадських організацій у світлі сучасних вимог» [16, арк.14-17]. Рекомендації були видані у вигляді брошури для працівників парторганів, зміст якої складався з пропозицій по встановленню контролю над неформальними об'єднаннями. В поле зору ідеологічної комісії, з поміж інших товариств, потрапила місцева філія УГС. Тактика протидії демократичному рухові ставала більш гнучкою. Компартійні ідеологи застерігали від грубого і агресивної шельмування опозиційних товариств. Натомість пропонували проводити спільні круглі столи, мітинги, під час яких «аргументовано критикувати діяльність неформалів». Рекомендували вести пропагандистську діяльність серед населення, виступаючи з критикою націоналізму і демагогії. Редакторам підконтрольних офіційних газет ставили за мету «систематично публікувати матеріали, що розкривають позиції КПРС з перебудови і паразитуючих на цьому екстремістських елементів».

Готуючись до виборів депутатів до Верховної Ради УРСР та до місцевих Рад, відділ пропаганди та агітації чітко вказував партійним комітетам: «Вести безкомпромісну боротьбу з лідерами неформальних об'єднань екстремістського та націоналістичного спрямування, показувати їхнє справжнє обличчя, мету та інтереси, незацікавленість особисто приймати участь у вирішенні завдань оновлення суспільства...» [16, арк.24].

В березні 1989 р. Одеський обком виконуючи постанову ЦК КПРС та ЦК КПУ «Про заходи з протидії спробам антисоціалістичних елементів утворювати опозиційні КПРС політичні структури» пропонував вживати додаткові заходи у боротьбі з неформальними товариствами [13, арк.55-60]. У постанові обкому зазначалося, що у протистоянні з неформалами необхідно використовувати не тільки ідеологічних працівників партійних організацій, але й правоохоронні органи. Окремо вказувалося на необхідності контролю за копіювальною технікою в установах всіх видів, яку неформали могли використати для виготовлення власних агітаційних матеріалів.

Філія УГС в Запоріжжі була створена на зборах 22 липня 1989 р. Організаторами і лідерами товариства стали С. Айбабін, В. Василів, Є. Корж, О. Попов, В. Шовкун. Саме в цей день на несанкціонованому мітингу в Запоріжжі було піднято синьо-жовтий прапор. Ось повідомлення, що було тоді ж відправлене на радіо «Свобода»: «Сьогодні, о 18 годині на головному майдані міста – Жовтневому, знову замайорів національний жовто-блакитний прапор. Тільки-но член товариства шанувальників української мови Віктор Тоцький підняв знамено, як невідомий провокатор накинувся зривати полотнище, але підскочили члени УГС Олександр Попов та Сергій Айбабін і відігнали хулігана, що погрожував викликати міліцію, але сам зник безслідно. Приїздила міліція, але не втручалася. Сергій Айбабін зачитав свою критичну статтю на публікацію в обласній газеті з приводу так званого 50-річчя возз'єднання Західної України з Радянською, звернення Виконавчого Комітету УГС з приводу створення Народного Руху України, ще декілька матеріалів УГС, відповів на запитання. Член УГС Володимир Шовкун демонстрував документи, викриваючи більшовиків за часів громадянської війни» [15, с. 392].

Значним досягненням Запорізької філії УГС було налагодження випуску власної газети. Перший її номер вийшов на початку листопада 1989 р. під назвою «Плуг» і став результатом співпраці південних філій УГС. Другий номер був суто запорізьким і мав назву «УГС-Південь». На жаль, оригінали перших випусків газет не збереглися. Проте у другому номері рухівського вісника «Прямая Речь» йдеться про зміст втрачених видань. Перший випуск містив матеріали з історії України, національні і мовні проблеми, політичну ситуацію в УРСР, хроніку поточних подій. Другий – інформацію про принципи діяльності УГС, про шляхи відновлення суверенної демократичної України, Перший Універсал Центральної Ради, біографію правозахисника і поета В. Стуса, повідомлення про смерть при загадкових обставинах неповнолітнього В. Мієкіна в СІЗО Запоріжжя, замітку І. Паршакова «Російські демократи і національне питання» та іншу інформацію [17, с. 2].

Значну частину матеріалів присвячено висвітленню політичних завдань, які ставила перед собою УГС. Так, у повідомленні лютого випуску «УГС-Південь», зазначалося, що УГС «...домагається конституційного права, – права на самовизначення України і проголошення її самостійною, суверенною республікою. Дійсна, а не паперова суверенність нашої Батьківщини можлива лише внаслідок виходу України із складу СРСР» [18, с.1].

Ідея державної незалежності України проходить через усі матеріали видань УГС. Автори публікацій прагнуть довести читачам необхідність і неминучість незалежності. Під рубрикою «Чи потрібен нам Союз» наводяться дані про територію України і її населення у порівнянні з питомою вагою промислової та сільськогосподарської продукції, яку вона виробляла в рамках радянської економіки. Рубрика «Землі України» розкриває втрати земельного фонду і деградацію чорноземів, що відбувалися в результаті недолугого радянського господарювання. Під заголовком «Вода в Україні» подається матеріал про забруднення водного і повітряного середовища України, про зникнення в результаті варварського господарювання в Україні 20 тис. малих річок. Увага читачів зосереджується також на небезпеці радіаційного забруднення території України в результаті розташування на її території небезпечних ядерних реакторів [19].

Діяльності УГС чинили супротив радянський партапарат та правоохоронні органи. 26 листопада 1989 р. у підземному переході вул. Анголенко при розповсюдженні газети «УГС-Південь», співробітниками Жовтневого РОВД були затримані лідери УГС С. Айбабін та Є. Корж. Після складення протоколу міліція конфіскувала 49 екземплярів самвидавського вісника [20, с.2]

Усі самвидавські газети періоду «перебудови» охоче зверталися до історії. Як зазначає професор Ф. Турченко, підвищений інтерес до історії був пов'язаний з теоретичними засадами УГС як консервативної течії в партійно-політичному спектрі, для якої традиції української минувшини становили важливі ідеологічні підвалини [9, с. 196]. Одним із своїх попередників члени Запорізької філії УГС, вважали Д. Донцова. Вони ініціювали відзначення роковин з дня народження цього відомого діяча українського визвольного руху. До ювілею Д. Донцова у серпні 1990 р. було написано листівку під назвою «України, якої прагнемо, ще нема, але ми можемо створити її в нашій душі». Листівка містила інформацію про життєвий шлях Д. Донцова та поширювалась на його батьківщині в Мелітополі [21].

17 серпня 1991 року в Мелітополі відбувся вечір-диспут, присвячений 108-й річниці ідеолога українського націоналізму Дмитра Донцова. Ініціатива про проведення акції йшла від лідерів Запорізької філії УРП С. Айбабіна і О. Черненка. За їх сприяння до Мелітополя надійшло кілька тисяч листівок відповідної тематики. Організацією заходу в місті керував член УРП А. Бриченко. Його заява до міськради про проведення вечора-диспуту викликала бурхливі дискусії. Депутати перевагою всього в один голос дали згоду на проведення диспуту. Слід визнати, що захід не привернув широкої уваги громадськості Мелітополя. За словами організатора акції А. Бриченка «... збір виявився в якійсь мірі навіть екзотичним. Мелітополь, мабуть, вперше побачив червоно-чорний прапор націоналістів. Із двох-трьох десятків його учасників, більшість яких складали прихильники Донцова із Запоріжжя, області і Львова, половина виділялась військовою підтягнутістю, камуфляжним одягом і військовими відзнаками визвольних змагань українців часу УНР і бандерівського руху». Гасла диспуту вирізнялися своєю радикальністю: «Воля або смерть». Вечір завершився покладанням квітів до стін колишнього реального училища, в якому навчався Донцов [22, с.7-8].

27 липня 1989 р. створено Херсонську філію УГС. Організація складалася з 10 чоловік, головою обрано С.П. Гуру, секретарем – А.І. Блинцова [23, с.482].

Ще напередодні доби перебудови С. Гура написав до Кремля листа, в якому заявив, що не бажає бути громадянином країни, де паплюжать елементарні права і свободи людей [24, с. 4]. Партійне керівництво та правоохоронні органи відреагували досить рішуче. В липні 1985 р. Цюрупинським РВВС відносно С. Гури було порушено кримінальну справу по ст.214 КК УРСР (ведення паразитичного способу життя). Під час слідства С. Гура був направлений на стаціонарну судово-психіатричну експертизу, яка зробила висновок про наявність у нього хронічного психічного захворювання у формі шизофренії. Народний суд Цюрупинського району в липні 1985 року прийняв рішення звільнити С. Гуру від кримінальної відповідальності і відправити на примусове лікування в психоневрологічну лікарню.

Після лікування в 1987 році С. Гура відновив агітаційну діяльність, робив спроби ширити серед населення правдиву інформацію про аварію на Чорнобильській АЕС. У 1988 році встановив контакти з ватажками «Демократичного Союзу» – Дебрянською та УГС – Лук'яненком і Сокульськими, виношував наміри створити філію УГС в м. Цюрупинську [15, с.613-614].

У Херсоні 31 жовтня 1989 р. після стихійного мітингу біля пам'ятника Т.Г. Шевченку за поширення самвидаву міліція затримала активістів УГС – М. Редкуна, В. Денищука та С. Гуру. В результаті перших двох затриманих засудили на два місяці примусової праці зі стягненням 20% від заробітку [15, с.51].

Лідери Херсонського УГС приймали активну участь у засіданнях оргкомітету НРУ. Зокрема, виступаючи на одному з засідань С. Гура від імені своїх однодумців, запропонував внести поправки у проект програми НРУ про необхідність вести боротьбу не за суверенну, а за самостійну Україну; закликав до розробки альтернативного проекту закону про вибори в республіканські та місцеві Ради, наголошував на необхідності введення націоналістичної символіки в якості державної [23, с.482-483].

Активність С. Гури помітно зросла в період, підготовки до виборів народних депутатів СРСР. Так, 25 березня 1989 р. ним було виготовлено і поширено 6 листівок в м. Херсоні і Цюрупинську із закликами бойкотувати вибори народних депутатів. Партійний апарат, для боротьби з С. Гурую підключив правоохоронні органи, які не цуралася у виборі засобів впливу. В громадських місцях м. Цюрупинська знайшли 7 листівок за підписом «Американський шпигун», які нібито розповсюдив С. Гура. В листівках містились різкі образливі випадки на адресу секретаря Цюрупинського райкому Компартії України. Прокурором Цюрупинського району за фактом зневаги, що міститься у вказаних листівках, порушена кримінальна справа. Органами міліції С. Гура був затриманий, проведено обшук за місцем проживання.

В результаті обшуку вилучено 78 агітаційних документів: 6 листівок, 14 самвидавських брошур та журналів ДС і УГС, протоколи і звіти засідань вказаних національно-демократичних формувань, декларація «ДС», зразки заяв для вступу в УГС, листування із активістами неформальних товариств Москви, Риги, Львова, Києва, а також плакат-колаж на листі ватману 24 формату, що містив критичні матеріали по відношенню до комуністичної ідеології. Того ж дня С. Гура знову був відправлений на примусову судово-медичну експертизу в Херсонську обласну психоневрологічну лікарню [15, с.614].

Партійний апарат вдавався до публікації відверто сфальсифікованих матеріалів у підконтрольній офіційній пресі для дискредитації опозиційних демократичних організацій.

У газеті «Ленінський прапор» від 24 березня 1990 р. опубліковано лист мешканця Берислава І. Курія під заголовком «Я – колишній член УГС...». Його автор розповідає чому він вступив до УГС, а потім – вийшов із цієї організації. Свій розрив із нею І. Курій пояснив, зокрема, тим, що характерними рисами Херсонської філії УГС є «вишукування і смакування недоліків дійсності, претензійність на беззастережну істину своїх поглядів, непримирнене і навіть вороже ставлення до комуністів, інших людей, які думають інакше, самозамилування, підозрілість один до одного...» [25, с.4]. Проте, як з'ясувалося згодом, І. Курій ніколи не був членом УГС...

В квітні 1990 у Києві відбувся з'їзд УГС, на якому ухвалено заяву про розпуск Спілки і створення на її основі Української Республіканської Партії (УРП). Завданням партії проголошено утворення демократичної,

незалежної і самостійної української держави, багатопартійності, надання дійсної свободи слова, дотримання всіх прав і свобод людини.

Активісти УГС С. Гура та Стаднік 20 травня 1990 р. в м. Херсоні за присутності 35 чоловік провели обласну установчу конференцію, на якій оголосили про створення організаційних структур УРП. Сформовано обласний (6 чол.) і міський (7 чол.) комітети УРП, головою Херсонського осередку обраний С. Гура. Затверджені також філії та їх провідники в Каховському, Цюрупинському та Скадовському районах. Місто Херсон умовно розділене на п'ять секторів: центр, мікрорайони ХБК, «Корабел», «Таврійський» і «Шуменський». В кожному з них призначені керівники, утворений редакційний комітет для створення друкарського органу, підшукується постійне приміщення для проведення зборів. У перспективі планувалося утворення відділів – ідеологічного, соціального захисту, по зв'язкам з іншими партіями і організаціями [15, с.772-773].

Херсонська філія УРП активно співпрацювала з іншими опозиційними структурами. Серпневі події 1991 р., пов'язані зі спробою державного перевороту, згуртували прогресивні національно-демократичні сили регіонів України. 19 серпня 1991 р. Херсонська організація УРП спільно з місцевим Рухом, Демократичною партією України та Партією демократичного відродження України оприлюднили звернення з приводу ДКНС наступного змісту: «Ми, представники «Демократичної Херсонщини», засуджуємо військовий переворот і закликаємо Вас згуртуватися навколо законно обраної влади, навколо Верховної Ради України... Вимагаємо: надати можливість негайного виступу М.С. Горбачова по радіо і телебаченню, негайного скликання надзвичайної сесії Верховної Ради України та з'їзду народних депутатів СРСР... В разі незвичайного введення надзвичайного стану в Україні, закликали готувати всеукраїнський страйк та кампанію громадської непокори» [26, арк. 10].

У газеті «Южная правда» секретар ідеологічного активу Миколаївського обкому партії Г.М. Тазарачева зазначила, що «більшість неформальних організацій ведуть корисну справу в плані екології, художньо-розважальному, фізкультурно-оздоровчому напрямах, колекціонуванні, збиранні та охороні пам'яток. А поряд з цими неформальними об'єднаннями на Україні діє і ряд організацій екстремістського спрямування, у числі яких УГС та деякі ін. У їхньому керівництві є політичні авантюристи, які підштовхують нестійких людей на конфронтацію з владою та партійними органами. Їх емісари почали з'являтися в Миколаївській області» [27, с. 2].

Миколаївська філія УГС була утворена 11 січня 1990 р.. Головою осередку обрано А. Іванюченка, скарбником – І. Гаврилишина, координатором інформаційної служби О. Мота. На базі статуту УГС, збори виробили статутні правила філії. В своїй діяльності Миколаївська філія УГС керувалася Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародним пактом про громадські та політичні права і факультативним протоколом, які були ратифіковані всіма цивілізованими державами світу, а також Радянським Союзом [28, с. 2].

Члени УГС приймали активну участь проведенні спільних мітингів з представниками інших демократичних сил Миколаївського регіону. На передвиборчому мітингу, що відбувся 11 лютого 1990 року у Миколаєві, голова місцевої спілки А. Іванюченко звернувся до мешканців міста з промовою. Лідер УГС піддав критиці діяльність Миколаївського обкому партії в особі Л.Г. Шараєва та В.І. Матвєєва. Зокрема, А. Іванюченко викрив ганебні, нечесні та протизаконні методи, за допомогою яких, партапарат здійснює передвиборчу кампанію. Місцевий партапарат шляхом порушення конституційних прав кандидатів в депутати від демократичних сил і брехливими обіцянками про покращення життя громадян намагається пробитися до Верховної Ради республіки [29, с. 3].

Активістам УГС вдалося налагодити видавництво друкованої інформаційної газети «На сторожі», що виходила як інформаційний додаток до газети Миколаївського Руху «Чорноморія». Перший номер був надрукований в квітні 1990 р. і містив матеріал ґрунтовного аналізу історії української національної символіки (на 8 сторінках з ілюстраціями!) [30]. В наступних випусках, що побачили світ до проголошення незалежності України розміщувалася інформація про ідеологію УГС/УРП, події Української революції 1917 – 1920 рр., становище Української автокефальної православної церкви [31]; український націоналізм, всеукраїнський похід «Буг – козацька річка», суспільно-політичну ситуацію в Миколаївщині тощо [32].

Наступною акцією була агітація проти Всесоюзного референдуму 17 березня 1990 року. Члени УГС отримали відповідні листівки та плакати від колег з Тернопільської та Львівської філій УГС. В нічну п'ятницю 13 березня 1990 р. активісти, розділившись на групи по дві особи, клеїли листівки в громадських місцях м. Миколаєва. Незабаром, після міліцейської облави активістів привезли до Центрального райвідділу МВС. «Порушників» протримали до 4 години ранку, склали протоколи про адміністративні порушення, полякали п'яними та озброєними міліціонерами, 37-м роком і відпустили. Всі були оштрафовані за місцем роботи, куди надійшли протоколи. За два дні після референдуму А. Іванюченка – депутата Центральної райради, запросили до райвідділу, вибачились, пояснили, що членів УГС затримували за вказівкою В. Матвєєва (другий секретар Миколаївського обкому КПУ), і повернули відібрані листівки [15, с. 402].

Після установчого з'їзду 11 січня 1991 р. УГС перереєструвалася як перша на території області легальна опозиційна партійна організація – Миколаївська обласна організація УРП [33, с. 268]. Тривала повсякденна робота – випуск газет, листівок, організація мітингів, боротьба за відкриття в м. Миколаєві першої української церкви, першої української гімназії, розповсюдження української символіки та преси під українським прапором, агітаційні поїздки по області тощо.

Боротьба за появу українських православних храмів в Миколаєві, яких історично ніколи не було в місті, тривала від першого дня появи філії УГС. На початок 1991 року створено три громади УАПЦ, які Центральний райвиконком м. Миколаєва відмовлявся реєструвати через відсутність власних культових

приміщень. Існуючі в місті приміщення, що використовувалися не за призначенням, українським громадам не передавали. Одну з громад спробували зареєструвати за приватною адресою В. Кацана – вул. Березанська, 13. На території його подвір'я активісти УРП переробили гараж на культове приміщення і письмово запросили представників виконкому. Щоб ті, переконавшись у наявності приміщення, зареєстрували громаду УАПЦ. Виконкомівці не з'являлись кілька тижнів. Проте однієї ночі до будинку Кацанів завітали міліціонери, які шукали наркотичні засоби та зброю. Про цей обшук розповідали українські редакції «Радіо Свобода» та «Голос Америки» [15, с. 403].

Власного приміщення УГС/УРП, як й інші неформальні опозиційні організації, не мала. Збори відбувались або в будинку Кацанів, або в квартирі А. Іванюченка по вул. К. Лібкнехта (Чернігівській), 33. В березні 1991 року секретаріат Миколаївського Руху, який складався з активістів УРП, ухвалив рішення: розпочати голодування на площі Леніна 30 квітня 1991 р. о 12.00. Вимоги до влади склались з трьох частин: надати приміщення Миколаївській обласній організації Просвіти, зареєструвати першу українську церковну громаду та звільнити незаконно заарештованого народного депутата України С. Хмару. Міська та обласна влада була письмово попереджена про голодування. Планувалося ланцюгове голодування парами, тобто дві особи повинні були витримати три доби. Потім їх змінювали наступні. Склали графік. Щоб всі учасники могли завчасно відпроситись на роботі чи службі, взяти відгули, відпустки. Розпочинали голодування депутати – А. Іванюченко та І. Гаврилишин.

В призначений день 30 квітня 1991 р. активісти прибули на площу ім. Леніна. М. Воробець за планом розпочав встановлювати намет навпроти Головопштаму. Невдовзі активістів оточила група міліціонерів на чолі з полковником Поповим, який особисто передав опозиційним депутатам запрошення на зустріч від І. Грицяя, голови облвиконкому та першого секретаря обкому КПУ в одній особі. Під час зустрічі І. Грицяй запропонував компромісне рішення, щоб «неформали» не зіпсували святкування 1 травня в обласному центрі. Компроміс полягав у тому, що обласна влада не може звільнити С. Хмару, котрий перебуває в Лук'янівській в'язниці в Києві, а інші дві вимоги обіцяв задовольнити. «Просвіті» надали приміщення за адресою вул. Адміральська, 41. І. Грицяй також зобов'язав міськвиконком зареєструвати першу в Миколаєві українську християнську громаду. Це була рідкісна в ті часи перемога жменьки українських патріотів над потужною радянською компартійною машиною [34].

Після проголошення незалежності України УРП розпочала діяльність по зміцненню державності у всіх напрямках: правовий захист трударів, пом'якшення переходу населення до ринкових відносин, боротьба з корупцією, розбудова боєздатної армії тощо [35, с. 1].

Отже, із самого початку існування УГС брала активну участь у державотворчих процесах в Україні. Діяльність південноукраїнських філій УГС мало певну регіональну специфіку. Авторитет опозиційних національно орієнтованих організацій серед населення Південної України був слабшим у порівнянні з товариствами Західної України. Південноукраїнські Спілки були малочисельними, до їх складу входило не більше 10-15 активістів. Якщо в західних регіонах ідея національного та релігійного відродження привернула увагу населення, то на півдні активісти УГС/УРП акцентували свою діяльність на роз'ясненні антинаrodnosti комуністичної ідеї, вирішенні проблеми відновлення української мови та культури. Таку ситуацію можна пояснити строкатістю етнічного складу населення регіону, спричиненою міграційною політикою імперських урядів попередніх епох, тотальним ідеологічним контролем з боку радянської влади, глибокою русифікацією тощо.

У своїй діяльності члени національно орієнтованих організацій спочатку мали нівелювати вплив радянських ідеологічних міфів відносно української мови, культури та історії і тільки потім відновлювати національну свідомість населення. Не зважаючи на важкі умови функціонування Миколаївській та Запорізькій філіям УГС вдалося налагодити випуск власних самвидавних газет, на сторінках яких велася просвітницька діяльність. Важливим інструментом було проведення мітингів та пікетів, що привертало увагу місцевого населення до ключових проблем південноукраїнського регіону. Таким чином, філії УГС в Південній Україні здійснили вагомий внесок у процес національного відродження та боротьбу за незалежність України протягом 1988–1991 рр.

Джерела та література

1. Бойко О.Д. Україна 1985-1991: основні тенденції суспільно-політичного розвитку / О. Бойко. – К.: ІПЕНД, 2000. – 322 с.
2. Горбачова О.С. Громадські організації в Україні другої половини 80-х – початку 90-х рр. XX ст. : процес становлення та розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Горбачова Ольга Сергіївна. – К., 2008. – 14 с.
3. Левчук К.І. Створення та діяльність громадських організацій в умовах трансформації українського суспільства (1985 – 1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук / Левчук Костянтин Іванович. – К., 2010. – 32 с.
4. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні середини 50-х – початку 1990-х років / А. Русначенко. – К.: Вид-во О. Теліги, 1998. – 720 с.
5. Кривдіна І.В. Гельсінський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976 – початок 90-х років): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Кривдіна Інна Борисівна. – Одеса, 2001. – 20 с.
6. Деревінський В.Ф. УГС під репресивним тиском Радянської влади / В. Деревінський // Сторінки історії: Збірник наукових праць. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2010. – Вип.30. – С. 183-192.
7. Князевич Д.О. Вплив Української Гельсінської Спілки на молодіжний рух в Україні (1988-1991 рр.) / Д. Князевич // Гілея: науковий вісник. – К., 2011. – Випуск 54 (11). – С. 189-195.
8. Семененко А. УГС/УРП в боротьбі за незалежність (1988–1991) / А. Семененко // Українознавство. – 2007. – № 3. – С. 82–87.
9. Турченко Ф.Г. Запоріжжя на шляху до себе... (Минуле і сучасність в документах та свідченнях учасників подій) / Ф. Турченко. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – 368 с.
10. «Декларація принципів» УГС / Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні сер. 50-х – поч. 1990-х рр. – К., 1998. – С. 634-640.

11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2767.
12. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2658.
13. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). Ф. П-11. Оп.152. Спр. 35.
14. ДАОО. Ф. П-11. Оп.151. Спр.52.
15. Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах / Упор. О. Шевченко. – Київ: Ярославів вал, 2012. – 814 с.
16. ДАОО. Ф. П-11. Оп.151. Спр.54.
17. Новости самиздата // Прямая Речь. – 1989. – №2. – Ноябрь.
18. За що ми боремося // УГС-Південь. – 1990. – №4. – Лютий.
19. УГС-Південь. – 1990. – №4. – Лютий.
20. Задержание с конфискацией // Прямая Речь. – 1989. – №2. – Ноябрь.
21. Листівка Запорізької організації УРП з нагоди вшанування роковин Д. Донцова (м. Мелітополь) // Архів В. Гудзя.
22. Бриченко А. Мелітополь на початку 90-х... / А. Бриченко. – Мелітополь-Черкаси. – 2011. – 57 с.
23. Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. Документи і матеріали / [гол. ред. колегії В.А. Смолій]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 572 с.
24. Гура С. Лист Степана Гури // Ленінський прапор. – 1990. – 19 травня.
25. Курій І. «Я – колишній член УГС...» // Ленінський прапор. – 1990 – 24 березня.
26. Державний архів Херсонської області. Ф. р-4094. Оп. 8. Спр. 11.
27. Важный участок работы // Южная правда. – 1989. – 1 октября.
28. Інформативне повідомлення Миколаївської філії УГС // Чорноморія. – 1990. – № 3. – січень.
29. «Ні!» – кандидатам від партократії! // Чорноморія. – 1990. – № 5. – лютий.
30. На сторожі. – 1990. – №1 (квітень).
31. На сторожі. – 1991. – №2 (червень).
32. На сторожі. – 1991. – №3 (липень).
33. Шитюк М.М. Політична палітра сучасної Миколаївщини / Повне зібрання наукових праць / М. Шитюк. – Миколаїв: Вид-во Ірини Гудим, 2010. – т.3. – 2010. – 493 с.
34. Іванюченко А. До 20-річчя РУХу. Поважають за вчинки // Український південь. – 2009. – № 30.
35. Вибори скінчилися, що далі? // На сторожі. – 1992. – № 1(5) січень.

Михайлов В. В. Деятельность Украинского Хельсинского Союза в Южной Украине в конце 1980-х – 1991 гг.

В статье на основе документов государственных архивов, материалов официальной советской прессы и «самиздатовской» литературы рассматривается деятельность Украинского Хельсинского Союза (УХС) по содействию процессам демократизации и национального возрождения в конце 1980-х - 1991 гг.. Раскрыто противодействие коммунистической партии становлению и функционированию УХС в Южной Украине. Определено место и роль южноукраинских филиалов УХС в государственно-созидательных процессах в период краха советской системы в конце 1980-х - 1991 гг.

Ключевые слова: оппозиционное движение, Украинский Хельсинский Союз, Коммунистическая партия Украины, Южная Украина.

Mihaylov V. V. The activities of the Ukrainian Helsinki Union in the Southern Ukraine at the end of 1980 – 1991.

On the basis of documents of state archives, the official Soviet press and «independent publishing house» literature the activities of the Ukrainian Helsinki Union (UHS) in the processes of democratization and national revival at the end of 1980 - 1991 are described in this article. The opposition of Communist Party to the establishment and functioning of the UHU in southern Ukraine are opened. The place and the role of the South Ukrainian branches of UHU in the State processes during the collapse of the Soviet at the end of 1980 - 1991 are defined.

Keywords: opposition movement, the Ukrainian Helsinki Union, Communist Party of Ukraine, South Ukraine.

УДК 94(477)“1991/2012”:338.43

Я. А. Федоренко

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (1991–2012 рр.): ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Стаття присвячена комплексному вивченню екологічних аспектів розвитку аграрного сектору в період трансформації сільського господарства, починаючи з 1990-х рр. і до кінця 2012 р., з акцентом на історичний контекст. Головна увага звернута на основні екологічні проблеми використання земельних ресурсів, що привели до виснаження основного багатства аграрної країни – українських чорноземів. Охарактеризовано питання щодо порушення процесу сівозмін, панування монокультур, економії щодо внесення мінеральних та органічних добрив, слабого захисту територій агропризначення від вітрової і водної ерозій.

Ключові слова: аграрна реформа, сівозмін, ерозія ґрунтів, гумус, мінеральні та органічні добрива, важкі метали.

У площині сучасної історії особливої популярності набув аграрний напрямок, адже добробут всього українського населення виключно залежить від стану та життєдіяльності сільської місцевості. А тому, закономірним явищем є те, що сучасні трансформаційні процеси, які відбуваються в аграрному секторі